

МЕТОДОЛОГІЧНІ ВИМІРИ СУЧАСНОГО ВІТЧИЗНЯНОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА

Крупчан О. Д.,

доктор юридичних наук, професор, директор НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

У статті аналізуються методологічні виміри сучасного вітчизняного приватного права. Визначено основні здобутки в межах цивілістичних та господарсько-правових досліджень, окреслено основну проблематику, а також перспективні напрями приватноправової науки.

Ключові слова: цивільне право, господарське право, методологія досліджень, приватне право.

Приватноправові дослідження займають чільне місце в системі наукових пошуків у сфері юриспруденції. Їх результати забезпечують зміцнення ринкової економіки, що обумовлює нові потреби в поглибленні приватноправового регулювання суспільних відносин. Важливим етапом розвитку приватноправової науки стала підготовка серед 5-томних видань «Правова система України: історія, стан та перспективи» та «Правова доктрина України», томів – «Цивільно-правові науки. Приватне право» [3] та «Доктрина приватного права» [2], відповідно.

Доктрину приватного права становлять як загальнометодологічні, так і окремі цивільно-правові проблеми, зокрема, суб'єктний склад, строки, правочини, а також цілісні інститути цивільного права: право власності, зобов'язальне право, корпоративне право, сімейне право тощо. Разом з тим спостерігається певна тенденція до зменшення рівня теоретичної складової підготовки наукових робіт та формальне до них ставлення, особливо дисертаційних, на жаль і докторських, робіт. Основними проблемами є відсутність належної методологічної спрямованості, а також несприйняття тенденцій розвитку реальних приватних відносин [2, с. 15].

Хоча слід зазначити, що до наукових здобутків вітчизняної цивілістики, головним чином, слід віднести результати небагатьох дисертаційних досліджень на здобуття наукового ступеню доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03. Так, заслуговують на увагу праці, захищені у спеціалізованій вченій раді НДІ приватного права і підприємництва імені Ф. Г. Бурчака НАПрН України, авторами яких є: А. Б. Гриняк «Договірні зобов'язання з виконання робіт у цивільному праві України», С. Д. Гринько «Рецепція деліктних зобов'язань римського приватного права в Україні», В. М. Махінчук «Теоретичні засади приватноправового регулювання підприємницьких відносин», С. О. Короед «Процесуальне забезпечення ефективності цивільного судочинства», В. Д. Примак «Теоретичні проблеми відшкодування моральної шкоди на засадах справедливості, розумності й добросовісності у цивільному праві України», А. В. Коструба «Юридичні факти в механізмі припинення цивільних майнових відносин», І. Р. Калаур «Договірні зобов'язання про передання майна у користування в цивільному праві України», Н. В. Федорченко «Зобов'язання з надання послуг у цивільному праві України: теоретико-правові засади», Л. В. Козловська «Теоретичні засади здійснення і захисту спадкових прав у цивільному праві України».

Крім того, не менш вагомими є результати досліджень за спеціальністю 12.00.04, а саме: докторські дисертації В. І. Полуховича «Господарсько-правовий механізм державного регулювання фондового ринку України», В. І. Короля «Правове забезпечення регіональних зовнішньоекономічних стратегій України», О. В. Безуха «Теоретичні проблеми правового регулювання відносин економічної конкуренції в Україні» та О. О. Бакалінської «Правове забезпечення добросовісної конкуренції в Україні: проблеми теорії і практики». Ці праці відповідним чином стосуються проблематики як приватного права, так і економічних відносин у сфері підприємництва.

Аналіз лише названих вище праць, а також тематики докторських досліджень, затверджених вченою радою Інституту, свідчить про різноманітність предметів приватноправової науки. Нині в літературі вірно відмічається, що пріоритетними є проблеми окремих груп майнових та немайнових відносин, а також питання, що виникають у сфері правозастосування. При цьому дослідження мають характеризуватися двома ознаками: єдністю правової системи України з акцентуванням на адаптацію національного права до *acquis communautaire* ЄС, а також збереженням «чистоти» приватного права, що забезпечується належним окресленням його предмета та методу правового регулювання, а також його принципами справедливості, розумності, добросовісності, неприпустимого втручання у сферу особистого життя людини, неприпустимості позбавлення права власності, свободи договору, свободи підприємництва, можливості реалізації права на захист.

Нині в Інституті досліджуються такі теми фундаментальних досліджень: «Шляхи удосконалення правового регулювання відносин власності в Україні», «Напрямки удосконалення корпоративного законодавства в сучасних умовах», «Договірне регулювання приватноправових відносин у цивільному праві України», «Удосконалення правового регулювання статусу непідприємницьких організацій в Україні», «Забезпечення оптимального співвідношення приватних і публічних інтересів в державному

регулюванні підприємницької діяльності», «Правове забезпечення стабільності цивільного обороту», «Наукові підходи до вдосконалення цивільного та господарського судочинства в світлі судової реформи», «Правове забезпечення регіональних інтеграційних стратегій України в контексті модернізаційної політики держави».

Предмет приватного права складають особисті немайнові та майнові відносини, які формують конститутивні ознаки приватноправових відносин, а не свідчать про їх просту дихотомію. Так, взаємодія цих відносин тією чи іншою мірою формує інші види приватних відносин, наприклад, організаційні, договірні, корпоративні, житлові, спадкові, а також відносини інтелектуальної власності. Таким чином, вказівка ст. 1 ЦК України лише на дві групи цивільних відносин, особливо зважаючи на диспозитивність приватного права, надає можливість урізноманітнити підходи до правового регулювання суспільних відносин, що ґрунтуються на приватноправових принципах.

Говорячи про методологію приватного права, неможливо уникнути розгляду методу приватного (цивільного) права, тобто способу його впливу на суспільні відносини. Цивільно-правовий метод є диспозитивним, дозвоільним, тобто надає можливість учасникам відносин вільно діяти в межах урегульованих законом відносин. Таким чином, пізнання та перетворення правової дійсності корелюється тим, що цивільні відносини регулюються на основі юридичної рівності суб'єктів, їх організаційно-правової відокремленості та самостійності, ініціативності, що надає їм можливість вільно обрати власну поведінку відповідно до законодавчої моделі й навіть сформулювати власну модель, керуючись свободою договору. Отже, основу методології приватного права формують безпосередньо наукові методи пізнання, принципи та методи у правовій діяльності, а також оцінка практичної доцільності існування тих чи інших правових норм.

Об'єктивним підґрунтям будь-якої науково вивіреної правової методології та вихідним пунктом побудованої на її засадах юридичної діяльності є певна система принципів. Адже у принципах права найбільш рельєфно розкриваються цілі правового регулювання, прагнення до практичного втілення яких призводить до конструювання та впровадження різноманітних правових засобів. Зважаючи на це, методологія українського приватного права має бути зорієнтована як на вироблені вітчизняною цивілістикою визначальні принципи (засади), значною мірою закріплені у ст. 3 ЦК України у формі засад цивільного законодавства, так і на відправні постулати, сформульовані у Принципах, дефініціях та модельних правилах європейського приватного права (Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law – Draft Common Frame of Reference – DCFR).

Примітно, що у зазначеному документі роль основоположних принципів відведена свободі, безпеці, справедливості й ефективності, які тісно взаємодіють (а подекуди навіть конфліктують) одне з одним та переплітаються з принципами інших рівнів – насамперед такими, як принципи захисту прав людини, добросовісності й чесного ведення справ, розумності. Тож одним із актуальних завдань українського приватного права нині слід вважати вироблення комплексного уявлення про багаторівневу систему його принципів – у тому числі в контексті співвідношення закріплених у ст. 3 ЦК України засад і принципів, згаданих у DCFR.

Головною методологічною проблемою завжди залишатиметься правильність обрання конкретного методу дослідження, що, безперечно, впливатиме на істинність наукового результату. Нині вчені не мають обмежень у виборі наукових методів, що забезпечує реалізацію їх основного права – обирати види, напрями і засоби наукової і науково-технічної діяльності відповідно до власних інтересів, творчих можливостей та загальнолюдських цінностей. Отже, єдиним методологічним «обмеженням» у науковому пошуку є загальнолюдські цінності.

Професори Є. О. Харитонов та О. І. Харитонova у монографії «Приватне право як концепт: пошук парадигми» розглядають приватне право як концепт, тобто використовують методологічний імператив дослідження, обравши такі визначальні характеристики приватного права, як:

1) оцінка приватного права в цілому і приватного права зокрема як явища, органічно притаманного західній культурі (цивілізації);

2) розгляд приватного права як концепту, котрий, разом з тим, виступає як елемент національних правових систем, проявляючись у останніх як національне цивільне право;

3) розуміння концепту ментальності як чинника формування (існування) загального концепту приватного права, котрий, разом з тим, внаслідок відмінностей національних менталітетів виступає підставою для диференціації «цивільно-правових» систем;

4) припущення про взаємодію правових систем (вплив одних правових систем на інші) як чинник формування і розвитку традицій приватного права;

5) визнання ментальності та правосвідомості (ставлення до Особистості) як чинників формування особливостей концепту приватного права та критеріїв розрізнення правових традицій [4, с. 5–6].

Вважаємо, що такий підхід є науково виваженим, оскільки при ньому окреслюється головна мета – дослідження приватного права з точки зору його розуміння у відповідній цивілізаційній парадигмі. Разом з тим звертаємо увагу на необхідність виокремлення й інших спеціально-наукових та міждисциплінарних підходів.

Зосереджуючись на доробку європейської цивілізації, не забуваємо про генетичний взаємозв'язок кожної певним чином формально визначеної приватноправової засади з різними складовими глобального за своїм юридичним значенням принципу верховенства права. І тут важко переоцінити той внесок, який робить у його інтерпретацію Європейський суд з прав людини та Європейська комісія «За демократію через право» (Венеційська комісія). Однак, попри наявність відповідного законодавчого припису, нам ще належить укорінити практику зазначеного Суду як повноцінне джерело вітчизняного права (приватного зокрема), у тому числі в частині застосування його тлумачень щодо конкретних виявів верховенства права. При цьому слід виходити з того, що всі дотичні до приватного права види юридичної діяльності та складові правової системи України мають бути пронизані ідеями всебічного сприяння реалізації прав людини, забезпечення правової визначеності, доступності ефективних засобів юридичного захисту та справедливого судочинства тощо.

Р. А. Майданик у монографії «Розвиток приватного права України» звертає увагу на такі основні тенденції сучасного українського приватного права: 1) формування ідеології українського приватного права ліберального типу, яка ґрунтується на базових/універсальних цінностях прав людини, єдиного європейського комерційного простору, зміцнення європейської культурної єдності, балансу інтересів на засадах партнерства і співробітництва; 2) визнання законодавства як основного джерела права та набуття окремих рис звичаєвого типу; 3) універсалізація цивільного законодавства та відмова від комплексних галузей права; 4) лібералізація законодавства; 5) розуміння об'єктивності розширення приватного сектора [1, с. 59–60].

Таким чином, маємо в юридичній літературі чітке розуміння сутності приватного права та напрями його розвитку. Перш за все, слід звернутися до економічної основи досліджень та її співвідношення з правовими категоріями. Наприклад, економічна категорія «форма власності» непритаманна цивільному праву, яке оперує принципами рівності суб'єктів права власності, а також особливостями правового режиму окремих об'єктів цивільних прав. Отже, врахування економічних принципів та закономірностей має належним чином окреслюватися відповідною формою та змістом цивільних відносин.

Іншою методологічною складовою досліджень приватного права є врахування сучасних соціальних викликів. Особливу увагу нині привертають проблеми, пов'язані з проведенням АТО та тимчасово окупованою територією України, внаслідок цього розширюється не лише предмет досліджень (права внутрішньопереміщених осіб, виплата пенсій, повернення майна тощо), а й методи приватноправових досліджень, які мають співвідноситися з методами соціальних наук.

З методологічної точки зору надзвичайно важливим завданням є узгодження вітчизняного приватноправового інструментарію з міжнародно-правовими актами у сфері приватного права, до яких, серед іншого, належить Віденська конвенція ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів 1980 р. Так, імплементація у цивільному законодавстві України багатьох закріплених у цій Конвенції правових моделей могла б сприяти подоланню низки гострих проблем, які постали останнім часом у правовому регулюванні цивільних відносин. Серед іншого йдеться про труднощі, які виникають при розгляді судових спорів, спричинених негативними цивільно-правовими наслідками подій, пов'язаних з віроломною окупацією Російською Федерацією Українського Криму та окремих районів Донецької та Луганської областей, а також бойовими діями, які тривають на території проведення антитерористичної операції. Адже, наприклад, більша узгодженість вітчизняного законодавства з апробованими при застосуванні вищезгаданої Конвенції міжнародними стандартами кваліфікації обставин непереборної сили дозволила б забезпечити належну правову визначеність у вирішенні зазначеного питання.

До останньої групи методів слід додати порівняльно-правові, що надають можливість належним чином обґрунтувати шляхи адаптації законодавства України до права ЄС. Проте це породжує відповідну правову проблему – дослідження правової доктрини держав – членів ЄС. Її вирішення можливе шляхом вивчення зарубіжних наукових праць, а також публікації українськими вченими наукових робіт у іноземних виданнях, що пов'язано як з науковою, так і формально-адміністративною необхідністю.

У регулюванні цивільних відносин з іноземним елементом дедалі більшого значення набувають численні положення так званого м'якого права, включно з тими, що були напрацьовані спеціалізованими міждержавними організаціями. У цьому зв'язку не можна обійти увагою Принципи УНДРУА, потенціал яких явно недостатньо використовується при вдосконаленні українського цивільного законодавства. Разом з тим важко переоцінити методологічне значення джерел «м'якого права» (до яких можна зарахувати й модельні акти на кшталт Принципів європейського договірнього права) для визначення перспектив розвитку приватного права як невід'ємної складової правової системи України.

Стрімке розширення транскордонних зв'язків зумовлює зростання методологічної ваги порівняльно-правових досліджень, результати яких можуть бути використані як з метою запозичення найкращого зарубіжного досвіду, так і у практичній діяльності із захисту інтересів громадян України

у міжнародних приватних відносинах. Тому порівняльно-правовий метод має посідати одне з чільних місць у методологічному інструментарії юридичної науки.

До невідмінних складових цього інструментарію слід зарахувати й Угоду про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами – з іншої. Адже йдеться про правовий акт, який визначає обов'язки України щодо масштабної адаптації вітчизняного законодавства до законодавства ЄС. При цьому маємо виходити з того, що чи не всі елементи *acquis communautaire* так чи інакше мають безпосередній вплив на інтереси приватних осіб.

Отже, слід дійти висновку про існування нагальної потреби в утвердженні такого погляду на методологічні засади розвитку українського приватного права, який ґрунтується на поєднанні регулятивного потенціалу, закладеного, з одного боку, у напрацьованих вітчизняною цивілістикою принципах цивільного права (засадах цивільного законодавства), а з іншого – у різних елементах принципу верховенства права, практиці Європейського суду з прав людини, законодавстві ЄС, модельних актах європейського приватного права і нормах «м'якого права».

Практичним результатом упровадження запропонованого підходу у наукову і законодавчу діяльність, а також практику правозастосування має стати досягнення системою приватного права України такого стану, який буде характеризуватися: високою ефективністю механізмів правового регулювання – насамперед щодо захисту прав людини і основоположних свобод, а також створення належних передумов для прискороного розвитку економіки країни; адаптованістю законодавства України до законодавства ЄС і виконанням юридичних умов щодо повноправної інтеграції нашої держави до Європейського Союзу; узгодженістю вітчизняного приватного права з ключовими підходами, утіленими у модельних актах європейського приватного права.

Вважаємо, що сучасна наука приватного права має вирішувати у тому числі проблеми взаємодії публічного та приватного права. До них слід віднести окремі аспекти надмірної пріоритетності приватноправового регулювання суспільних відносин. Так, слід дослідити необхідність зрівняння приватної та публічної власності, зважаючи на різноманітність приватних та публічних інтересів, а також доречність використання приватноправових та публічно-правових механізмів регулювання економічних відносин, зважаючи на їх системність, динамічність та здатність до повторюваності зростання і спадів. Таким чином, приватне право має стати ефективним інструментом регулювання різних суспільних відносин не лише використовуючи існуючі конструкції, а й створюючи нові.

Нині новими викликами для Інституту є дослідження, які започатковуватимуться у 2017 році. Так, планується відкриття трьох фундаментальних тем досліджень, які стосуються як публічно-приватної взаємодії, так і міжнародної уніфікації.

Так, дослідження за темою «Інституційно-правове забезпечення майнових інтересів держави та суб'єктів приватного права в умовах регіональної нестабільності» має на меті удосконалення загальних концептуально-правових засад та конкретного правового інструментарію, спрямованого на забезпечення на належному рівні життєво важливих майнових інтересів як держави, так і суб'єктів приватного права у нинішніх фундаментально інших умовах суспільного розвитку, в іншому регіональному контексті. У свою чергу, очікувані результати дослідження, у тому числі прогностичного характеру, матимуть як теоретико-методологічне, так і прикладне значення для широкого кола суб'єктів публічного та приватного права на усіх рівнях: макrorівні – державному, мезорівні – регіональному, муніципальному, мікрорівні – юридичних та фізичних осіб.

Інший напрям – «Приватноправові проблеми реалізації євроінтеграційної стратегії України» має сформулювати науково обґрунтовані підходи до адаптації законодавства України у сфері правового регулювання приватних відносин до законодавства ЄС, забезпечити гармонізацію приватноправової складової правової системи України з положеннями уніфікованих (модельних) актів європейського приватного права, а також впровадити правові моделі, здатні забезпечити верховенство права у приватних правовідносинах.

Нарешті, дослідження «Адаптація корпоративного законодавства України до права Європейського Союзу» передбачає аналіз стану правового забезпечення здійснення, охорони і захисту корпоративних прав в Україні і зарубіжних країнах з урахуванням накопиченого досвіду застосування попереднього законодавства, результатів наукових досліджень, судової практики, а також пропозиції нових підходів до їх врегулювання та розроблення науково обґрунтованої цивілістичної концепції щодо вдосконалення корпоративного законодавства в Україні. Вкрай важливим при цьому є вивчення досвіду країн-учасниць ЄС та наднаціонального законодавства.

У сучасних умовах розробка методології приватного права забезпечує пізнання закономірностей розвитку правових явищ, визначення цілей та вдосконалення механізмів правового регулювання, ефективний вплив приватного права на розвиток суспільства. Вона повинна ґрунтуватися на застосуванні таких традиційних методів пізнання правової дійсності, як загальнологічні методи пізнання (аналіз, синтез тощо), загальнонаукові (насамперед, правове моделювання та системний підхід), а також

сучасних методів соціально-гуманітарних наук, таких як: юридична герменевтика, аксіологія, теорія самоорганізації та синергетика. Її спрямування має зосереджуватися на науковому обґрунтуванні юридичних моделей, заснованих на методах регулювання приватноправових відносин, а також вирішенні проблем правозастосовного характеру, а також має забезпечуватися через підвищення рівня теоретико-правових досліджень у галузі приватного права. Актуальним також залишається визначення меж взаємодії приватного та публічного інтересів та вироблення ефективних механізмів їх узгодження у процесі побудови правової держави.

Вважаємо, що методологічні дослідження приватного права мають бути зорієнтовані на органічне поєднання і взаємозв'язок приватних та публічних інтересів, дотримання балансу яких має бути пріоритетним напрямом у регулюванні взаємовідносин держави та особи. Крім того, доцільним є запровадження в методології приватного права переходу від абсолютизації принципу «монізму» до визнання принципу «плюралізму» з метою адекватного пізнання і перетворення сучасної правової дійсності, від однобічних поглядів та оцінок правових явищ до порівняльного аналізу результатів, отриманих за різними методиками.

Насамкінець, слід звернути увагу на необхідність приведення на європейський рівень правового регулювання інститутів громадянського суспільства, визначаючи не лише їх публічно-правову роль у державі, а й забезпечуючи їх приватноправовий статус як юридичних осіб чи неформальних організацій з використанням *aquis* ЄС щодо права компаній та некомерційної господарської діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Майданик Р. А. Розвиток приватного права України: монографія. – К.: Алерта, 2016. – 226 с.
2. Правова доктрина України: у 5-и т. – Х.: Право, 2013. – Т. 3: Доктрина приватного права України / Н. С. Кузнецова, Є. О. Харитонов, Р. А. Майданик та ін.; за заг. ред. Н. С. Кузнецової. – 760 с.
3. Правовая система Украины: история, состояние и перспективы: в 5-и т. – Харьков: Право, 2011. – Т. 3: Гражданско-правовые науки. Частное право / Под. общ. ред. Н. С. Кузнецовой. – 680 с.
4. Харитонов Є. О. Приватне право як концепт: пошук парадигми: монографія / Є. О. Харитонов, О. І. Харитонova. – Одеса: Фенікс, 2014. – 804 с.

Krupchan O. D. Methodological Dimensions of Modern Domestic Private Law

The article analyzes the methodological dimensions of modern domestic private law. The main achievements within civil law and economical legal studies, outlined the main issues and promising areas of private science.

Key words: civil law, economic law, research methodology, private law.

Крупчан А. Д. Методологические измерения современного отечественного частного права

В статье анализируются методологические измерения современного отечественного частного права. Определены основные достижения в пределах цивилистических и хозяйственно-правовых исследований, очерчена основная проблематика, а также перспективные направления частноправовой науки.

Ключевые слова: гражданское право, хозяйственное право, методология исследований, частное право.